

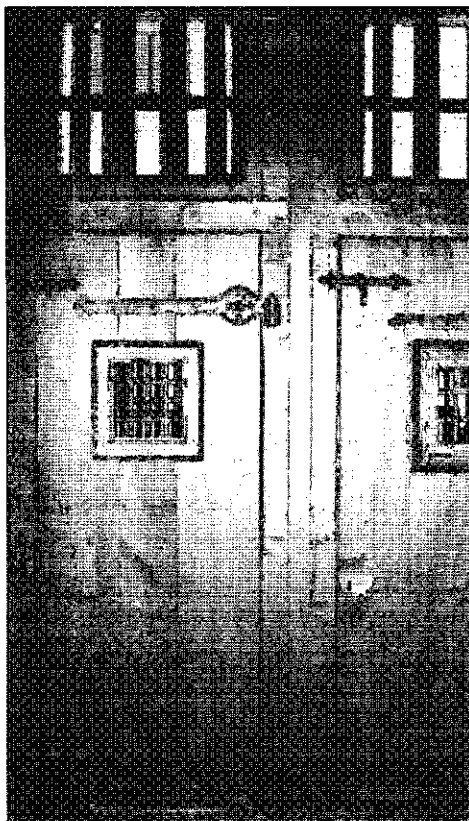
”... of op de bagijnkamer op de toren.”

Willem H. Strous

Het zoeken in archieven naar antwoorden op vragen naar voorvallen uit het verleden roept meestal nieuwe vragen op die beantwoord moeten worden. Zo ook bij mijn onderzoeken naar het joods verleden in Rhenen en later naar het voorkomen van de Bank van lening in onze stad. In beide gevallen kwam ik terecht bij de insolventie van de bankhouder Abraham Abrahamse in 1741 waaruit een nieuwe vraag naar voren kwam.

Op 15 mei 1741 wordt op al zijn goederen, niet alleen die goederen die hij in pand had maar ook die tot zijn privé-eigendom behoorden, beslag gelegd. Op 19 mei daaropvolgend wordt door dertien van zijn schuldeisers aan het gerecht verzocht om hem in gijzeling te nemen om te voorkomen dat hij met de noorderzon vertrekt. Het gerecht voldoet aan dit verzoek en brengt hem over naar de "ordinaires gijzelskamer". Waar die kamer is is niet bekend; misschien was het één van de vertrekken in de in 1738 met het Oude Raadhuis samengevoegde bodewoning. De kosten van het verblijf die gemaakt worden om Abraham in gijzeling te houden komen blijkbaar voor rekening van de klagers. Want op 6 juni 1741 schrijven de klagers aan het gerecht dat zij hebben uitgerekend dat de gijzeling hen vanaf de dertiende dag dagelijks f. -.12.- kost, te weten f. -.10.- voor kamerhuur en f. -.2.- voor droog brood en dun bier; de eerste zes dagen was dat f. 1.10.— per dag en de volgende zes dagen f. -.24.- per dag. De klagers vinden dat te gortig en zij vragen het gerecht of Abraham niet kan worden overgebracht naar de stadsgevangenis, om daarmee voor henzelf de verblijfskosten te kunnen uitsparen. Want, zo schrijven zij: "... en dat op sodanen geringe vertering van kostgeld als Ued. Agtb. tot welstand van de borgerije uit deseratie sullen gelieven". Deze stadsgevangenis blijkt een verzamelwoord te zijn voor een aantal mogelijkheden om iemand achter slot en grendel op te bergen. De plaatsen die in aanmerking komen, zo blijkt uit het verzoekschrift, zijn "één van de drie nieuwe kamertjes, in de konijnkooi of op de bagijnkamer op de toren"¹. Er was dus nogal wat te kiezen. Maar de nieuwe vraag die oprees was waar deze gevangplaatsen waren.

"de drie nieuwe kamertjes" zijn eenvoudig aan te wijzen. Door al het onderzoek naar ons Oude Raadhuis weten wij dat daar in 1738 een grote verbouwing heeft plaatsgevonden². Bij deze restauratie werd op de benedenverdieping ruimte gemaakt voor in ieder geval twee naast elkaar liggende cellen want daarvan zijn tot aan de restauratie medio 70'er jaren vorige eeuw de celdeuren bewaard gebleven. Deze twee deuren zijn nu hergebruikt voor de meterkasten achter in de gang. Het is denkbaar dat in de tussenliggende 230 jaar de derde cel een andere bestemming heeft gekregen.

De twee nog aanwezige celdeuren in het Oude Raadhuis (uit: J. Combrink, 'Rhenen. Van vestingstad tot grebbestad')

Waar "de konijnekooi" moet zijn geweest is mij niet bekend. In één van de twee kelders van het Oude Raadhuis?

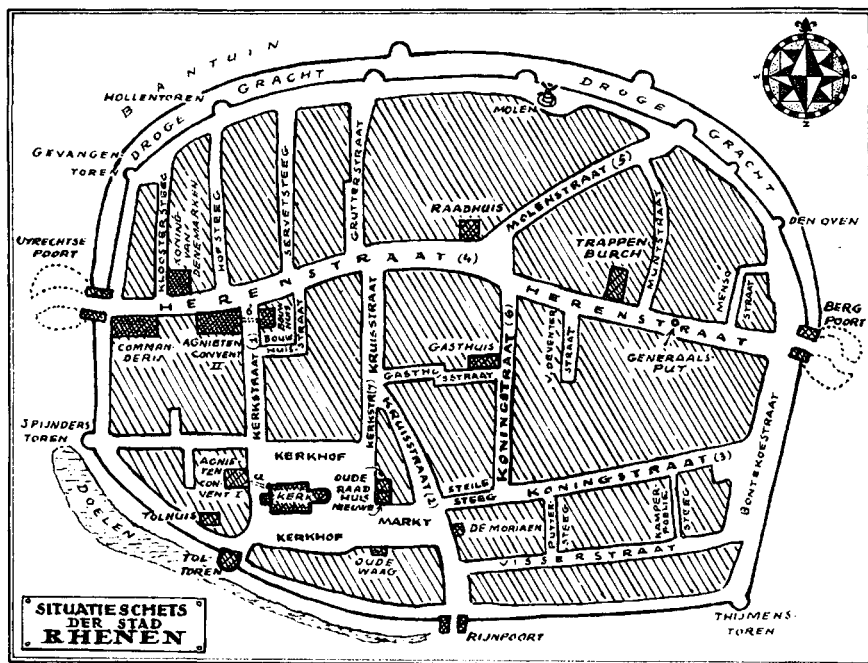
Bij een verwijzing naar een konijnenhok zie ik een grote ruimte met aan één zijde alleen maar tralies. Het zou dus inderdaad onder het Oude Raadhuis kunnen zijn geweest, een onaangename ruimte om in te verblijven. Het is bekend dat in één van de twee ruimten nog in 1723 een ter dood veroordeelde door de uit Utrecht ontboden beul, door wurging om het leven werd gebracht.

Maar ook heeft Rhenen in zijn stadsmuren een Gevangentoren gekend, tussen Westpoort en Hollentoren aan de Droge Doelen, ongeveer ter hoogte waar de Kloosterstraat aan de Wal raakte. Het is de enige Rhenense stadstoren die in het Koerheugelgebied om begrijpelijke redenen niet is vernoemd en daarom allang uit de herinnering is verdwenen.

Werd deze Gevangentoren wellicht in de volksmond "de konijnekooi" genoemd?

Voor de plaats van "de bagijnkamer" heb ik een idee en dat is vanwege de toevoeging "op de toren". Dat zal dus in ieder geval niet in het Oude Raadhuis zijn geweest, en u mag aan het einde van dit verhaal zeggen of u het met me eens bent of niet. Ik heb een aantal reeds lang bekende gegevens naast elkaar gelegd en met elkaar in logisch verband proberen te brengen.

Aan het begin van dit jaar heeft onze vereniging in samenwerking met het inmiddels bekende Cuneragilde vijf lezingen georganiseerd. Het doel was om zoveel mogelijk kennis omtrent onze stad in de vorm van een soort cursus door te geven aan zoveel mogelijk belangstellenden. Uit deze groep geïnteresseerden werden gildezusters en -broeders geworven om in de zomermaanden toeristen die Rhenen

Situatieschets van Rhenen, door dr A.K. Vink (uit: prof.dr. W. van Iterson, 'De stad Rhenen')

aan zouden doen rond te leiden en te informeren over ons rijke verleden. Eén van de cursusonderdelen betrof de Cuneratoren. Ik ben mee geweest de toren op, tot tweemaal toe zelfs, want ik was geïnteresseerd in wat de gids zou vertellen over wat bekend staat als de gevangenis. Het algemeen gevoel is dat het een, in vroeger tijd althans, luxe onderkomen was, met een eigen open haard, een in een nis aangebrachte verhoging als slaapstee, en twee afsluitbare kastjes. En zonder tegenpraak wordt aangenomen en geaccepteerd dat het wel een verblijfplaats voor belangrijke gevangenen zal zijn geweest. Maar mogen we er zomaar van uitgaan dat bij de bouw van de toren in 1492 men al rekening hield met hoge gasten die in hun vrijheid beperkt moesten worden? Ik denk het niet. Werkelijk belangrijke gevangenen zouden door de Heer van Rhenen, dat wil zeggen de bisschop van Utrecht, ondergebracht zijn in de kerkers van één van zijn kastelen waar hij een directer toezicht kon houden op zijn gasten. Het stadsbestuur had eenvoudigweg niet het recht zo'n gevangene op te sluiten. Wat nu bekend is als de gevangenis zal dus niet als zodanig zijn gebouwd.

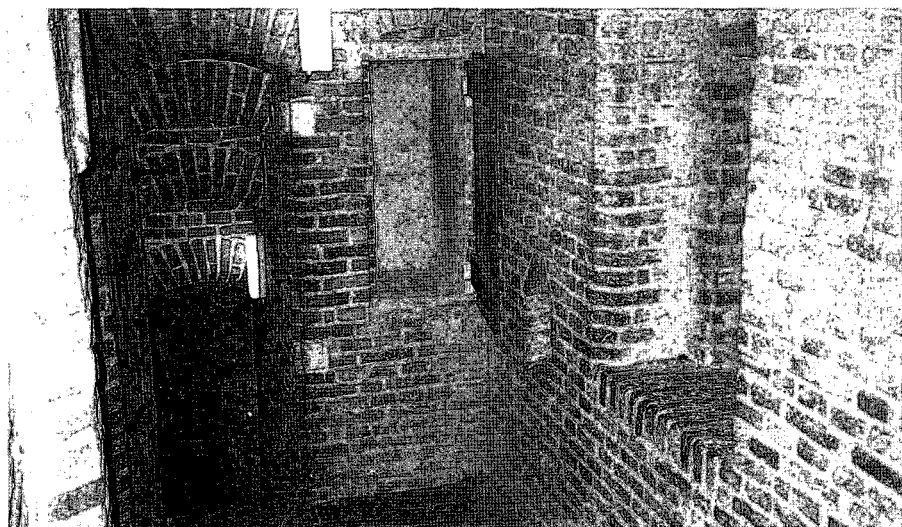
De stad kende echter een Agnietenconvent. En dat werd bevolkt door belangrijke dames uit, wat wij nu zouden noemen, de gegoede stand. Over het ontstaan van dit

De gevangenis, voorheen de bagijnkamer. Foto genomen vanaf de verhoogde slaapnis. (foto Willem H. Strous, Rhenen)

De gevangenis, voorheen de bagijnkamer. Foto genomen vanaf de trap vóór de toegangsdeur (foto Willem H. Strous, Rhenen)

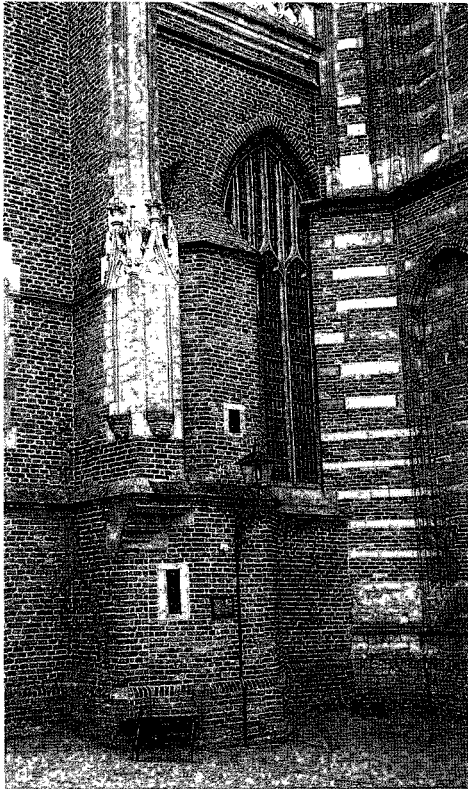
De gevangenis, voorheen de bagijnkamer. Foto genomen vanaf de verhoogde slaapnis (foto Willem H. Strous, Rhenen)

klooster, deze woon- en leefgemeenschap van vrouwen, is vrij veel bekend³. Ook dat, na een aanvankelijk sober begin, de Agnieten veel bezittingen hebben verworven, en wie veel bezit kan veel wensen in vervulling laten gaan. In 1617 werd op last van de Staten van Utrecht een inventaris opgemaakt van wat zich in de kamers en vertrekken van het klooster bevond⁴ en daaronder was ook een lijst van ruim 450 (leen)brieven en charters. De "arme susteren die woonachtich sijn off namaels woenen sullen in een huys ende hofstede binnen Rienen", in 1388 levend naar de regels van Geert Grote's gemeenschappen van het Gemene Leven, beschikten in 1410 over een eigen kapel waarmee hun zusterhuis convent was geworden. In 1420 mochten zij hun kapel, hun altaar en hun kerkhof laten consacrerèn, waarschijnlijk nadát zij de derde regel van Franciscus hadden aangenomen waarna zij ook wel werden aangeduid als Tertiarissen. Deze derde regel, een leefregel, duidde op de gelofte van armoede die ze moesten afleggen om als kloosterlingen door het leven te kunnen gaan waardoor ze niet meer tot de bagijnen konden worden gerekend. Het "arme susteren" was een afgeleide van de gelofte van armoede want ze waren geenszins arm.

Zij waren vanaf 1420 dus zeker geen bagijnen of begijnen . Deze devote, eveneens in een gemeenschap verenigde maagden of weduwen hielden door de bijzondere aard van hun religieuze leven het midden tussen leken en kloosterlingen. Zij stelden zich tevreden met twee geloften, die van de gehoorzaamheid en die van de kuisheid. Deze beweging ontstond in Waals Brabant in het laatste kwart van de 12e eeuw. De kerk in die dagen vertrouwde deze vrouwengemeenschappen niet; men had weinig of geen vat op hun geloof en men maakte de begijnen het leven dan ook danig zuur. Beschuldigingen van ketterij waren niet zeldzaam. Om zich deze onaangenaamheden te besparen namen veel van deze gemeenschappen de derde regel van Franciscus aan waarmee de kerk voldoende invloed kreeg op hen. Ook in Rhenen hebben de vrouwen zich ten slotte aan het gezag van de kerk onderworpen.

Toen de zusters eenmaal Agnieten waren geworden zal de benaming begijn of bagijn wat weggezaakt zijn tot aan de Hervorming. In 1580 sprak men van "tjoffrouwen convent [...] ende daervan maecken canonissen".

Deze Agnieten waren in 1492, bij de aanvang van de bouw van de Cuneratoren, geen "arme susteren" meer, en waarschijnlijk hadden ze zoveel invloed, én geld!, dat de bouwmeester van de Cuneratoren rekening moest en wilde houden met hun wens om in de toren een kamer in te richten om ... ja, waarom? Een retraite-ruimte? Een logeerkamer voor belangrijke gasten? Vanuit deze kamer kan de dienst in de kerk niet worden gevolgd, ze ligt hoger dan het dak van de kerk. Maar een plaats van afzondering is het zeker en kan daar ook voor bedoeld zijn geweest. En ze was ook wel zo bekend dat ze 160 jaar na de Hervorming, in 1741, nog als

*De traptoren met in het plaveisel de granietkeien die de loop van de onderaardse gang aangeven
(foto Willem H. Strous, Rhenen)*

zodanig bekend stond.

Zeker is dat de bagijnkamer werd meegenomen met de bouw van de toren, niet achteraf ingepast in de bouwplannen. Gelet op de hoogte waar de kamer zich bevindt zal het ergens tussen 1500 en 1510 zijn geweest dat de kamer gereed was voor gebruik en ze kon door de Agnieten gebruikt worden tot aan de Hervorming rond 1580.

Maar hoe kwamen de Agnieten daar? Wel, een aantal jaren geleden, bij de herbestrating rond de Cunerakerk, is in het plaveisel met granietkeien het patroon weergegeven van de onderaardse gang vanuit het klooster naar de Cunerakerk. Het is een brede gang die in een echte lijn loopt naar waar de toren is aangebouwd aan de kerk. Bijna aan het eind is er naar links een aftakking die leidt naar het traptorentje tegen de kerk aan, strak tegen een steunbeer aan. Later aangebouwd nadat de kerk er al stond? Vanuit de traptoren kwamen in de kerk en de Agnieten

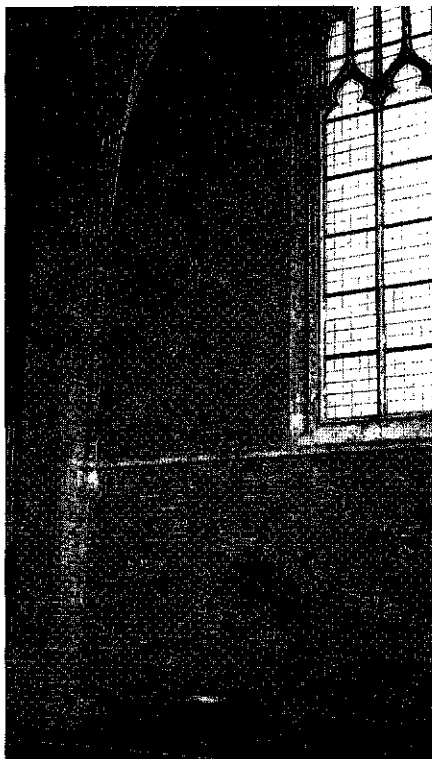
konden ook nog eens verder naar boven en kwamen dan uit op de plek waar, in de kerk naast de predikantenborden staande, naast het raam in de noordwest hoek, een dichtgemetselde uitsparing in de muur is te zien. Altijd is verondersteld dat hier de toegang was naar de galerij vanwaar af de zusters, onzichtbaar voor het volk, de mis konden bijwonen. Maar aan de andere kant van het raam bevindt zich een identieke dichtgemetselde uitsparing in de muur, op dezelfde hoogte. Waarom? Zou dit de toegang kunnen zijn naar de bagijnkamer op de toren? Ik geloof niet dat in deze hoek van de kerk een galerij is geweest want vanaf hier is het koor niet te zien. Er zal, nadat de kerk al klaar was maar de toren in aanbouw, voor het raam langs een verbinding zijn gemaakt waarover men vanuit het klooster via het traptorentje ongezien in de toren kon komen. Door deze toegang bereikt men de ruimte van de torenwachter en vandaar bereikt men de bagijnkamer. De in deze

torenwachtersruimte aanwezige tot nu onverklaarde constructie, een nis of gangetje, links boven in de ruimte heeft dan nu ook een functie gekregen.

In 1617 laten de Staten van Utrecht, die in 1603 het beheer van de goederen van het klooster aan zich hadden getrokken, een inventaris opmaken van alles dat zich in alle vertrekken in het kloostercomplex bevindt. De bagijnkamer op de toren wordt niet genoemd. Maar zij zal in die jaren ook niet meer zijn gebruikt. Rond die tijd waren er nog slechts drie oude zusters over.

Na de Hervorming, en met name na 1620 toen de laatste voormalige Agniet overleed, zal de stad deze ruimte hebben willen benutten. Naast de kelders onder het Oude Raadhuis zal de bagijnkamer hebben gediend als comfortabele overloop voor de wat belangrijker gevangenen. En de naam leefde voort.

Naar mijn mening is de ruimte gebouwd door en voor, ten behoeve van en waarschijnlijk ook, gelet op hun welstand, bekostigd door de Agnieten. Laten we bij rondleidingen in de toren niet alleen meer spreken van de gevangenis, maar laten we ook vertellen van de bagijnkamer!

De noordwesthoek in de Cunerakerk met aan weerszijden van het raam de dichtgemetselde toegangen tot de kerk (foto Willem H. Strous, Rhenen)

¹ Streekarchivariaat Kromme Rijn-Utrechtse Heuvelrug, Wijk bij Duurstede, Stadsgerecht Rhenen 1546-1811, inv.nr. 536

² zie o.a. Dekhuijzen, H.E., Het Oude Raadhuis te Rhenen, in: Oud Rhenen, 1996 nr. 3, pag. 95-105

³ Jong, A.J. de, Achtergrond en ontstaan van het Agnietenconvent te Rhenen, in: Oud Rhenen, 1988 nr. 2, pag 34-42.

⁴ Jong, A.J. de, Het Agnietenconvent te Rhenen, in: Oud Rhenen, 1991 nr 1, pag. 4-16